

K PODSTATĚ MODÁLNOSTI

1. Každá výpověď, každé „aktivní, jazykovými prostředky vyjádřené zaujetí stanoviska mluvčího ke skutečnosti“, má vždy nějaký modální status. Modalita (modálnost) se proto oprávněně považuje za podstatný znak výpovědi.

1.1 Třebaže obecným i dílčím otázkám modalit výpovědi a zejména prostředkům jejího vyjadřování byla věnována pozornost nemalá, přesto je zřejmé, že pregnantní a obecně přijímané vymezení této kategorie zůstává i nadále otevřeným problémem lingvistiky.¹ Sám jsem osobně zatím přesvědčen o tom, že přesné postihu podstaty kategorie větné modalit v nějaké definici je stěží možné, a to nejen pro různé chápání, ale především pro samu komplexnost tohoto pojmu.

1.2 Omezím se proto na pokus vytknout a charakterizovat to, co po mém soudu do oblasti modalit nesporně patří, a oddělit to, co tam nepatří, ačkoli se jako jev výstavby modální roviny výpovědi nejednou chápe a vykládá.²

2. Komplexní pojem modalita (modálnost) výpovědi je užitečné rozložit na tři aspekty, a to na modalitu obecnou, postojovou, na modalitu voluntativní a na modalitu jistotní.

Modalita obecná (postojová) má charakter modalit výpovědně konstitutivní, to znamená, že právě ona je podstatným znakem každé výpovědi. Řečeno jinak, každá výpověď má modální statut právě v aspektu modalit obecné (postojové). Ostatní dvě modalit, tj. modalita voluntativní a jistotní, mají povahu modalit výpovědně konstitutivních (fakultativních). Mohou, ale nemusejí být ve výpovědi realizovány. Pokud se realizují, děje se to tak, že se prakticky navrstvují na modalitu obecnou, tj. realizují se v jejím rámci. Ten ovšem na druhé straně možnost jejich realizace také omezuje (viz 5.1 a 6).

3. Modalita obecná (dále MO) záleží v tom, že mluvčí dává gramatickému větnému vzorci při jeho realizaci v promluvě status oznámení, otázky, rozkazu nebo přání. Vyjádřením těchto statutů příslušnými prostředky vznikají známé čtyři typy výpovědi podle MO: oznamovací, tázací, rozkazovací a práci.

3.1 Jako prostředky vyjadřování MO slouží: slovesný modus, druh koncové intonace (a to konkluzivní kadence s jejími variantami a antikadence), eventuálně partikule (např. ve větách tázacích nebo optativních).

3.2 Pro každý z uvedených statutů existuje základní modální schéma

¹ Přehled různých názorů a pojetí modalit podává zde St. Žaža

² Některé z našich myšlenek byly konzultovány v kolektivu brněnských syntaktiků, a představují proto nejen názory a stanovisko autora tohoto referátu.

jeho vyjádření. Jeho stavebními komponenty jsou prostředky uvedené v 3.1. Modelově lze z těchto prostředků vytvořit zcela obecné, abstraktní modální schéma platné pro všechny čtyři modální typy výpovědi.

(Part) + Modus + Druh koncové intonace

3.3 Toto abstraktní modální schéma platí v zásadě pro všechny slovanské jazyky. Míra podílu a relevantnost jednotlivých komponentů při vyjadřování jednotlivých modálních statutů jsou ovšem různé. V češtině vypadá v přehledu konkretizace uvedeného abstraktního modálního schématu v jednotlivých typech takto:

3.31 Věta oznamovací

Ind/Konc + Klesavá konkluzivní kadence

Přijdu na schůzi.

$$\bar{A} \quad \bar{B} \quad \overset{|}{C} \quad \bar{X} \quad \bar{D}$$

Variantní typ představují oznamovací věty se stoupavě klesavou konkluzivní kadencí

Přijdu na schůzi!

$$\bar{A} \quad \bar{B} \quad \overset{|}{C} \cdot \bar{X} \quad \bar{D}$$

Oznamovací věty s touto intonací se obvykle označují jako tzv. věty zvolací. Je však třeba zdůraznit, že věty zvolací nelze chápat jako jeden z modálních typů vedle vět oznamovacích, tázacích, rozkazovacích a přacích. Modálně jsou to věty oznamovací, jenže zabarvené emfaticko-emocionálně. Emocionální zabarvení je v jejich modálním schématu signalizováno záměnou nepříznačové klesavé konkluzivní kadence konkluzivní kadencí stoupavě klesavou (tzv. zvolací), která je v rámci oznamovacích vět intonací (emocionálně) příznakovou³.

Plně se ve větách oznamovacích uplatňuje opozice indikativ : kondicionál. Kondicionálem se vyjadřují děje vždy nějak nereálné, a to buď podmíněné (*Bez tvé pomoci bych to (byl) nedokázal* = „kdyby nebylo tvé pomoci, byl bych to nedokázal“), nebo potenciální, možné, nejisté (*Petr by teď už mohl být doma* = „je asi doma“). Při potenciálnosti se v dnešní češtině kondicionál závazně pojí s modálním slovesem (nejčastěji se slovesem *moci*). Potenciálnost se tak vyjadřuje dvěma prostředky, gramaticky i lexikálně, a kondicionál se přitom zároveň takto formálně odlišuje od případů, kdy vyjadřuje děj podmíněný.

³ Fr. Daneš, *Intonace a věta ve spisovné češtině*, Praha 1957, 11–22.

3.32 Věty tázací

Protože existují dva základní funkční typy otázek — zjišťovací a doplňovací — odpovídají jim dvě základní modální schémata.

3.321 Tzv. otázky zjišťovací mají v češtině základní modální schéma

Ind/Kondc + Antikadence

Přijdeš na schůzi? // *Přijdeš na schůzi?*
 \overline{A} \overline{B} $\frac{1}{C}$ \overline{X} \overline{D} \overline{A} \overline{B} $\frac{1}{C}$ \overline{X} \overline{D}

Obojího typu antikadence (stoupavé a stoupavě klesavé) se ve spisovné češtině užívá bez výraznějšího rozdílu funkčního.

3.322 Tzv. otázky doplňovací mají základní modální schéma

TS + Ind/Kondc + Stoupavě klesavá kadence

Kdy přijdeš na schůzi?
 — \overline{A} \overline{B} $\frac{1}{C}$ \overline{X} \overline{D}

Je-li tázací slovo (TS) centrem jádra výpovědi, bývá větný přízvuk (C) umístěn na něm.

Kdy přijdeš na schůzi?
 $\frac{1}{C}$ —————

V modálním schématu doplňovacích otázek jsou obsazeny všechny tři pozice abstraktního modelu (viz 3.2), tedy i pozice Part, a to tázacím slovem (TS). Tázací slovo má tak v rovině modální výstavby výpovědi úkon „funkční“ partikule, signalizuje modální status výpovědi. Proto stojí zpravidla na začátku výpovědi, třebaže z hlediska aktuálního členění patří k složce rematické, často bývá dokonce jejím centrem, a mělo by jakožto rematizovaný element tíhnout spíše k postavení koncovému. Tento rozpor se v mluvených projevech nezřídka řeší ve prospěch aktuálního členění, a to tak, že tázací slovo zaujímá postavení středové (*Kdy přijede otec?* // *Otec kdy přijede?*), nebo je-li přímo centrem jádra výpovědi, i postavení koncové (*Otec přijede kdy?*).

3.323 Také v tázacích větách se plně uplatňuje opozice indikativ : kondicionál. Kondicionálem se vyjadřuje buď podmíněnost děje: *Zítřa by tam šel?* = „Kdyby to bylo zítřa, ...“. *A kde by bydlel?* (např. „kdyby tu pracoval“), nebo nejistota, pochybnost mluvčího (v tzv. otázkách deliberativních): *Kde by mohl bydlel?* (= „kde asi bydlí“); *Neměl bych tam jít?* V deliberativním významu se kondicionál pojí s modálním slovesem nebo s partikulí *že*: *Že by nepřišel na schůzi?*

3.33 Věty rozkazovací

Imperativ + Konkluzivní kadence

Přijďte na schůzi.

— — | — —

Podobně jako ve větách oznamovacích (3.31) může tu být i (zvolací) konkluzivní kadence stoupavě klesavá

Přijďte na schůzi!

— — | — —

V 3. os. má čeština tzv. opisný imperativ typu *Ať přijde na schůzi!* V hovorové češtině je třeba uznat existenci opisného imperativu i pro 1. a 2. osobu, a to v typech: *Pojďte si tykat* (= „tykejme si“), *Koukej zmizet* (= „zmiz!“), *Hleď se brzy vrátit* (= „brzy se vrat!“) apod.

3.34 Věty přací

Part + Ind // Kondc + Stoupavě klesavá kadence

Kéž přijde na schůzi! // Kéž by přišel na schůzi!

Jak je zřejmé, také v modálním schématu přacích vět je obsazena pozice partikule. Jako částice slouží zejména *kéž, bodejť, ať, nechť*, avšak jako partikuli musíme uznat i komponenty *a-, kdy-* v optativních větách typu *Aby už bylo jaro, Kdyby tak už bylo jaro, neboť právě jimi se liší kondicionál v optativní (deziderativní) funkci od funkcí jiných (viz 3.31).*

Protiklad indikativ : kondicionál (viz 3.31) se v optativních větách nerealizuje. Je to dobře vidět zejména v těch případech, kdy můžeme v přací větě užít obou modů: *Kéž přijde na schůzi! // Kéž by přišel na schůzi!* V takových případech se protiklad mezi oběma mody neutralizuje. Je tomu tak proto, že se příznak reálnost — nereálnost v přacích větách uplatnit nemůže, neboť optativní děj je vždy nereálný.

3.4 Uvedená modální schémata⁴ jsou pro každý z uvedených čtyř modálních statutů základní a nepříznaková. V praxi ovšem dochází, zejména vlivem emocionality, k jejich častým modifikacím; projevují se ve využití částic, v obměnách koncové intonace a zvláště v transpozici slovesných modů nebo intonačních typů. Tyto emocionálně podmíněné modifikace, tj. signály emocionality v modální rovině výpovědi, je třeba odlišovat od vlastní modální výstavby, viz 7.13

3.5 Rozdíly ve způsobu vyjadřování MO mezi slovanskými jazyky nejsou velké a podstatné. Týkají se zejména různé míry využití jednotlivých prostředků (viz 3.) při realizaci konkrétních modálních statutů.

3.51 Je např. známo, že se v polštině, ale i v ruštině obsazuje v základním

⁴ Podrobně viz J. Bauer—M. Grepl, *Skladba spisovné češtiny*, Praha 1972, 11—22.

modálním schématu zjišťovacích otázek (viz 3.321) pozice Part (partikule) daleko častěji než v češtině: v ruštině k tomu slouží partikule *li*, v polštině *czy*. Zdá se, že v obou jazycích slouží zmíněné částice především jako signály modálního statutu výpovědi, tj. otázky, a jejich často připomínaný „náladový odstín“ nebo „stylistické zabarvení“ nejsou zatím v teorii dost zřetelně a přesvědčivě specifikovány a objasněny. To je rozdíl proti dnešní spisovné češtině, kde se tzv. tázacích partikulí *zďalipak*, *jestlipak* (*Jestlipak přijde na schůzi?*) užívá skutečně zřídka. Od takových tázacích částic, signalizujících obecně modální status výpovědi, je třeba odlišovat partikule, jejichž užití je motivováno funkčními nebo emocionálními modifikacemi daného modálního typu; v ruštině se to týká např. částic *разве* a *неужели*, charakterizujících citově zabarvené otázky řečnické nebo podivové,⁵ v češtině partikulí *copak*, *což* (*Copak jsme ti nepomohli?*, *Copak ty už zas nemáš peníze?*).

3.52 V rámci optativních vět se např. ruština liší od češtiny výrazně tím, že užívá kondicionálové partikule *by* i v konstrukcích nominálních (*Конец бы войны!*) a infinitivních (*He опоздать бы на лекцию!*). Takové infinitivní optativní věty nelze co do struktury jejich modálního schématu mechanicky srovnávat s českými infinitivními pracími větami typu *Nemít tolik práce!* Je to vidět z toho, že citovaný typ ruský může mít další prací partikule podobně jako optativní věty s VF, tj. *если, только, лишь, хоть* (*Если бы это знала! Лишь бы не опоздать на поезд!* apod.), a může se v něm explicitně, formou subjektového dativu, vyjádřit původce děje (*Только бы всем счастливо встретиться дома!*; *Дожить бы отцу до этого дня!*). Jejich modální schéma je proto bližší modálnímu schématu optativních vět s VF (*Только бы все счастливо встретились*) než českým pracím větám s infinitivem. Na druhé straně se však právě v souvislosti s těmito konstrukcemi nabízí oprávněná otázka, o jaký modus v nich vlastně běží: je to kondicionál, optativ či spojení infinitiv + partikule *by*?

3.6 Tím se dostáváme k nedořešené problematice teoretické, která se zatím jeví jako vážná překážka pro popis jednotlivých modálních schémat a jejich adekvátní konfrontaci z jednotného metodologického východiska v rámci mezislovanském. Běží o pojetí slovesného modu. Je známo, že existuje v podstatě dvojí pojetí slovesného modu: morfologické a syntaktické. Morfologické pojetí uznává pro slovanské jazyky v zásadě existenci tří modů: indikativ, imperativ a kondicionál. Syntaktické pojetí rozlišuje i mody další. Tak např. nová akademická gramatika ruštiny uvádí vedle syntaktického indikativu, imperativu jako zvláštní mody *согласительное, должностное, желательное* a *условное наклонение*.⁶ U nás se pokusil zdůvodnit potřebu syntaktického pojmání slovesných modů zejména R. Mrázek.⁷ Syntaktický přístup vede k tomu, že se např. v optativních větách typu *Кѣзъ бы пришел!*; *Если бы он пришел* neinterpretuje slovesná forma jako kondicionál s částicí *кѣзъ, если*, ale spojení partikule + *by* + participium *l*-ové se chápe jako celek, jako forma optativu (deziderativu, *желательное наклонение*), tedy specifického modu vedle kondicionálu. K takovému pojetí nás opravňuje i to, že i morfologie

⁵ O funkčních typech tázacích vět viz J. Bauer—M. Grepl, *Skladba spisovně češtiny*, 11—33.

⁶ Viz *Грамматика современного русского языка*, Moskva 1970, 577—583.

⁷ R. Mrázek, *Modus verbi v češtině z hlediska morfologie a syntaxe*, Sborník prací FF BU, A 16, 1968, 25—35.

uznává vedle syntetických také analytické formy; srov. např. ruské imperativní formy typu *поедем* vedle *будем учиться, давайме учиться* a jejich české protějšky: *pojďme, učme se, pojďme se učit*. Jsou tedy i syntaktické mody formálně ztvárněny, ovšem nejen prostředky ryze morfologickými; nejednou se též syntaktický modus vyjadřuje formami různými (variantními). Pojetí syntaktického modu, kdyby bylo obecně přijato, by mohlo být plodným východiskem pro diferencovanější klasifikaci modálních statutů výpovědí, na druhé straně však znesnadňuje odlišování základních modálních schémat od jejich různých, funkčně a emocionálně podmíněných modifikací.

3.7 Mezi prostředky, jimiž se vyjadřuje MO, je třeba zčásti zahrnout i slovosled. Týká se to zejména poměru věta oznamovací \times věta tázací. Už pouhá empirie ukazuje, že v češtině převažuje v otázkách s vyjádřeným subjektem tendence k slovosledu inverznímu, tedy V + S: *Přišla už pošta?*; *Nezvonil telefon?*, *Poslala sekretářka ten dopis?* apod. Ještě výraznější je tato tendence v otázkách doplňovacích: *Kdy přijel Petr?*; *Co říkal Pavel?* apod. Bylo by třeba zkoumat, do jaké míry je tento slovosled podmíněn jen principem aktuálního členění výpovědi, nebo zda je to v první řadě signál modálního statutu tázací věty.

4. Z našeho výkladu o podstatě MO, způsobech a prostředcích jejího vyjadřování (viz 3.) vyplývá jistý teoretický závěr. Vycházíme-li z dichotomie věta \times výpověď a chápeme-li větu (větný typ) jako gramatický vzorec a výpověď jako jeho realizaci v promluvě, je zřejmé, že konkrétní modální status podle MO (oznámení, rozkaz, otázka, přání) má výpověď, nikoli věta (větný typ). Gramatický větný vzorec, např. vezmeme-li jeden z nejzákladnějších N₁ — VFpers — N₂, je z hlediska MO v podstatě modálně indiferentní. Řečeno jinak, MO je v něm obsažena (zahrnuta) jen potenciálně, a to v predikačních příznacích VF, jimiž jsou Modus a Tempus. Je to přirozené, neboť modální status dává větnému vzorci mluvčí při jeho realizaci v promluvě, je výrazem jeho komunikativního záměru, vyjádřením jeho postoje k sdělované skutečnosti, přirozeně v závislosti i na jiných faktorech komunikativního aktu, jako je např. zřetel k adresátovi a k objektu promluvy. Potenciální Modus jakožto příznak VF větného vzorce se při tom konkretizuje jednotlivými mody (indikativ, kondicionál, imperativ, optativ), které spolu s druhy koncové intonace slouží jako prostředky k vyjádření příslušného modálního statutu (viz 3.). Je tomu tedy podobně jako s využitím konkrétních forem časových (přezens, futurum, préteritum). Také o jejich uplatnění rozhoduje až výpovědní realizace větného vzorce, a to v závislosti na vztahu mezi dobou promluvy a skutečností, o které se vypovídá, kdežto ve větném vzorci je kategorie času obsažena jen jako obecný příznak VF (Tempus), neboli potenciálně jsou tu zahrnuty konkrétní časy všechny.

Z našeho pojetí MO tedy vyplývá, že konkrétní modální status je záležitostí výpovědi, nikoli věty chápané ve smyslu abstraktní syntagmaticko-predikační struktury (větného typu). Důsledkem tohoto pojetí je i to, že výpovědi s objektivní modálností tázací, rozkazovací nebo práci nelze chápat jako nějaké deriváty nebo transformáty výpovědi oznamovacích, jak se to často dělá. Výpovědi s oznamovací modální platností nepředstavují v aspektu MO nějaký výchozí (základní) nebo modálně nepříznakový či dokonce amodální typ, z něhož jsou ostatní modální typy (tázací, rozkazovací, práci) odvozeny jako typy modální nebo modálně příznakové. Spíše je to tak, že oznamovací moda-

lita je vedle tázací, rozkazovací a přací jedním z možných modálních statutů, které dává větnému vzorci při jeho realizaci mluvčí, aby mohl uskutečnit svůj komunikativní záměr. Schematicky je to možno znázornit takto:

Věta (větný vzorec): (N₁) — VFpers — N₂

Výpovědní realizace tohoto větného vzorce s modálním statutem

- a) oznamovacím: (Petr) píše dopis.
- b) tázacím: (Petr) píše dopis?
- c) rozkazovacím: Piš dopis! || Ty napiš ten dopis!
- d) přacím: Kěž by (Petr) psal dopis!

Domníváme se, že jen při tomto pojetí je možno modální (a přirozeně i časové), tedy modálně časové obměny větného vzorce chápat jako paradigma věty.

Z faktu, že konkrétní modální status je znakem výpovědi, nikoli věty (větného vzorce) ovšem nijak neplyne, že by samy prostředky vyjadřování MO měly výpovědní (řečovou), tj. nejazykovou, nesystémovou povahu. Konkrétní slovesné mody a druhy koncové intonace nepochybně patří do jazyka, do jazykového systému (langue), a nejen jednotlivé prostředky samy, ale i jejich ustálené kombinace, základní modální schémata (viz 3.2), která představují způsoby vyjádření daného modálního statutu, a to prostě proto, že jsou ustáleny, společensky konvencionalizovány, a tudíž pro uživatele závazné.

5. Modalita voluntativní (dále MV) se nejčastěji definuje jako vztah činitele (původce) děje k jeho realizaci: nutnost, možnost a záměr. Přitom platí, že nutnost, možnost vykonat nějaký děj (činnost) vychází ze samého činitele, např. *Petr může opět chodit* (= „už se uzdravil a je zase schopen chůze“), nebo je určena někým jiným, často i mluvčím, např. *Petr musí zůstat* (= „já chci, aby Petr zůstal“), *Petr smí (může) zůstat* (= „já svoluji, aby Petr zůstal“) apod.

Naznačený rozdíl mezi uvedenými typy se pokusila vystihnout na brněnské syntaktické konferenci E. Benešová.⁸ Rozlišuje mezi případy, kdy původce děje je totožný s původcem modalit (Pd = Pm), a případy, kdy původce totožný s původcem modalit není (Pd ≠ Pm). Tato formulace v zásadě postihuje to, co se dosud nejasně cítilo a formulovalo a co sám autor tohoto příspěvku v případech, kdy Pd ≠ Pm, viděl jen jako situaci, kdy původcem modalit je mluvčí (a nikoli někdo jiný, přirozeně mimo původce děje). Jasná diferenciace zmíněné dvojí možné situace ve výpovědích s vyjádřenou MV, jak ji formulovala E. Benešová, představuje podle našeho mínění závažný teoretický přínos do řešení otázek MV a umožňuje přesněji formulovat i naše pojetí voluntativní modalit. Proto si dovoluujeme v písemném zpracování tohoto referátu použít formulace E. Benešové, kterou vystihuje rozdíl mezi výpověďmi, kdy původce děje je totožný s původcem modalit (Pd = Pm), a výpověďmi, kdy původce děje není totožný s původcem modalit (Pd ≠ Pm). Na druhé straně však chceme ukázat, že v jistých případech typu Pd ≠ Pm význačnou roli hraje právě mluvčí, a proto je třeba i uvnitř těchto případů diferencovat nebo k mluvčímu přihlížet.

⁸ Viz zde E. Benešová, 217.

5.1 MV se uplatňuje (realizuje) jako modalita fakultativní, výpovědně nekonstitutivní (viz 2.), a to v rámci vět oznamovacích, tázacích a optativních. Neuplatňuje se tedy z pochopitelných důvodů ve větách imperativních.

5.2 Jako prostředky slouží v češtině k vyjadřování MV ve větách agentních, tj. takových, v nichž je pozice gramatického subjektu obsazena původcem děje, a ve větách bezagentních, tj. takových, jejichž děj vylučuje vůbec pojetí činitele, především modální slovesa: *Petr musí studovat systematicky; Už může přšet* aj. Ve větách deagentních, tj. v takových větných konstrukcích, v nichž je původce (činitel) odsunut z místa gramatického subjektu, slouží jako prostředky vyjadřování MV reflexivní forma modálních sloves (*Musí se studovat systematicky*), u sloves objektových forma analytického pasíva (*Ten dopis musí být odeslán ještě dnes; O tom může být hlasováno ihned*) nebo konstrukce kopula + modální predikativum + + infinitiv (*Je nutno studovat systematicky, Ten dopis je nutno odeslat ještě dnes, O tom je možno hlasovat ihned* aj.)

5.3 Existují názory, že MV nepatří do gramatiky, do syntaxe, protože její prostředky jsou lexikální (modální slovesa a predikativa). Tento názor by bylo možno do jisté míry akceptovat pro češtinu nebo polštinu, ale už např. v ruštině, která kromě modálního slovesa *мочь* jiná modální slovesa nemá, vyjadřuje se MV konstrukčně, tj. infinitivními větami typu *Мне еще обед готовить, Тебе бы прийти* apod., nebo sice lexikálně pomocí modálních predikativ *надо, нужно, можно, должен* a slovesných predikativ typu *приходится, следует*, ale zároveň i konstrukčně: *Надо было уйти, Мне нельзя будет остаться здесь, Сегодня можно купаться, Долго пришлось ему молчать, Тебе следует применить другой метод* aj. Ani v češtině však není konstrukční (syntaktický) způsob vyjádření MV nemožný (např. *Všem lidem jest umříti, Nebude mi možno to patrně zařídit včas*), ale cítí se dnes jako knižní ve srovnání s vyjádřením pomocí modálního slovesa: *Všichni lidé musejí umříti; Nebudu patrně moci to zařídit včas* apod. Živé je však konstrukční (gramatické) vyjadřování MV v konstrukcích deagentních: *Je (bylo) nutno systematicky pracovat; Je (bylo) možno o tom diskutovat* apod. V uvedených případech je sice MV vyjádřena i lexikálně pomocí modálních predikativ *nutno, možno*, ale existují v současné spisovné češtině dosud jako živé modální konstrukce bez predikativa. Jde o známé typy *Je vidět Sněžku (Sněžka), Je slyšet muziku (muzika), Už ho nevidět* aj., které vyjadřují v rámci MV sémantický odstín možnosti. Uvedené skutečnosti jsou dostatečným důvodem k tomu, abychom byli oprávněni problematiku MV a způsoby a prostředky její realizace zkoumat v syntaktické rovině jazyka.

5.4 Je třeba se aspoň stručně zmínit o sémantickém poli MV. Sémantické pole MV se v podstatě rozkládá mezi dvěma body: jsou to nutnost (N) a možnost (M). Odstín záměru (Z) a jeho vyjadřování má v tomto poli postavení zvláštní (leží v jistém smyslu mimo jeho rámec), a to i vzhledem k možnosti jeho realizace v rámci jednotlivých syntaktických struktur (viz 5.2). Správné vystižení způsobů a prostředků, jimiž se toto pole vyjadřuje, je důležité nejen pro pochopení samé podstaty MV, ale vytváří i spolehlivé předpoklady pro cíle typologicko-konfrontační.

5.41 Chceme se v tomto příspěvku pokusit alespoň v hrubých rysech ukázat, jak vypadá sémantické pole MV a jeho vyjadřování v češtině v rámci kon-

strukcí agentních,⁹ tj. konstrukcí dvojjmenných, ve kterých je pozice gramatického subjektu obsazena substantivem označujícím původce děje.

5.411 Kladná nutnost (N) se vyjadřuje slovesem *muset* (*Petr musel odejít*), negativní nutnost se vyjadřuje záporným slovesem *nemoci* (*Petr nemohl odejít* = „musel zůstat“) nebo záporným slovesem *nesměti* (*Petr nesměl odejít* = „bylo mu zabráněno, aby odešel“). Dvojí vyjádření negativní nutnosti stojí v poměru binární opozice příznakového a nepříznakového členu privativní opozice. Příznakové je vyjádření se slovesem *nesměti*. Věta typu *Petr nesměl odejet* vždy obsahuje příznak, že k neuskutečnění děje došlo na něčí zásah, nikoli z vůle původce děje. Vyjádření negativní nutnosti pomocí záporného slovesa *nemoci* takový příznak neobsahuje, je tedy vůči němu bezpříznakové. Pouze kontext nebo situace projevu umožňují jednoznačně rozhodnout, zda ve větě typu *Petr nemůže (nemohl) odejít* nedošlo k realizaci děje proto, že sám původce děje měl k tomu (nejrůznější) osobní důvody, nebo proto, že mu v tom bylo zabráněno. Právě v tomto odstínu voluntativní modalit, kde existuje dvojí možnost vyjádření, bylo by možno plodně využít přínosu E. Benešové o identitě nebo neidentitě původce děje s původcem modalit (viz 5.). Při užití slovesa *nesměti* není původce děje totožný s původcem modalit, kdežto při užití slovesa *nemoci* se o totožnosti nebo netotožnosti obou původců nic neříká, a rozhodující úlohu tu má kontext nebo situace projevu.

Knižní, tedy stylisticky příznakové je v současné češtině konstrukční vyjádření nutnostního odstínu MV, tj. větnými strukturami se subjektivním dativem: *Všem lidem jest umřítí; Jest nám ještě obrátit zřetel k jednomu problému aj.*

5.412 Subkategorií modálního odstínu nutnosti je význam povinnosti (P) něco udělat. Základním prostředkem je tu modální sloveso *míti* v kladné i záporné podobě: *Petr má přijít k řediteli* // *Petr nemá chodit k řediteli*. V tomto případě nikdy není původce děje totožný s původcem modalit. Výrazně formálně rozlišeny jsou však případy, kdy původcem modalit je mluvčí, a to od případů, kdy původcem modalit je někdo jiný. Je-li původcem modalit mluvčí, má totiž sloveso *míti* formu kondicionálu: *Petr by měl jít k řediteli* × *Petr má jít k řediteli*; *Měl by ses omluvit* × *Máš se omluvit*.

5.413 Kladný odstín možnosti (M) se v rámci agentních konstrukcí vyjadřuje slovesem *moci*. O možnost jde proto, že činitel má volbu vykonat nebo nevykonat děj, přitom sám může (ale nemusí) být původcem modalit: *Petr už může pracovat* (= „má možnost pracovat“). K vyjádření negativní možnosti slouží záporné sloveso *nemuset*: *Petr nemusí pracovat*.

5.414 Subkategorií odstínu možnosti je význam dovolení (D) vykonat nějaký děj: *Petr smí přijít*. V negativních větách se tu užívá záporného slovesa *nemuset*: *Petr nemusí chodit*. Také v tomto případě není původce děje nikdy totožný s původcem modalit.

5.415 V obou významech — nutnostním i možnostním — užívá se v češtině v agentních konstrukcích také osobních modálních predikativ. Odstín nutnosti se vyjadřuje predikativy *být nucen*, *povinen*, odstín možnosti predikativy *být s to*, *v stavu*.

⁹ O rozdílu mezi syntaktickými konstrukcemi agentními, deagentními a bezagentními viz J. Bauer — M. Grepl, *Skladba spisovné češtiny*, 59 — 66.

5.42 Z rozložení prostředků pro vyjadřování sémantického pole voluntativní modaloty (viz 5.411) vyplývá jeden důležitý závěr: prostředky pro vyjádření významu N (nutnosti) fungují ve své záporné podobě jako prostředky k vyjádření významu M (negativní možnosti) a naopak. To platí samozřejmě i pro vyjadřování voluntativní modaloty v rámci konstrukcí deagentních (viz 5.5) a bezagentních (viz 5.6).

5.43 Významový odstín záměru (Z) má v sémantickém poli voluntativní modaloty postavení zvláštní, a to proto, že při něm je vždy původce děje totožný s původcem modaloty. Důsledkem toho je fakt, že tento odstín voluntativní modaloty nelze vyjádřit v konstrukcích deagentních (viz 5.5) a bezagentních.

Prostředkem vyjadřování záměru je modální sloveso *hodlati*: *Hodlám se oženit; Hodláš tam jít?; Petr mu hodlá napsat.*

Naproti tomu sloveso *chtíti*, které se běžně jako modální v tomto významu uvádí, patří sem jen částečně. Modální povahu má tehdy, je-li původce děje totožný s původcem modaloty: *Chci se oženit; Chcete tam jít?; Petr mu chce napsat.* V tomto případě je *chtíti* synonymní se slovesem *hodlati*, představuje jen jeho stylově neutrální variantu (sloveso *hodlati* je knižnější). O ryzí modální povaze slovesa *chtíti* svědčí v těchto případech ta okolnost, že se může pojít pouze s infinitivem. Zapomíná se někdy na to, že se v češtině často vyjadřuje kategorie Z také spojením slova *rád* s kondicionálem: *Petr by mu rád napsal; Rád bych tam šel* aj. Ve spojení s indikativem nemá výpověď s *rád* voluntativně modalitní povahu: *Petr mu rád napsal.*

V případech, kdy původce modaloty s původcem děje totožný není, sloveso *chtíti* nelze podle našeho názoru k modálním slovesům ve vlastním smyslu přiřadit, neboť po něm nemůže stát infinitiv významového slovesa, nýbrž vedlejší věta předmětová (*Chci, aby Petr odešel; Petr chce, abych odešel*).

Pokud přece jenom budeme sloveso *chtíti* obecně za modální považovat, je třeba, abychom vzhledem k tomu, co jsme uvedli, rozlišovali jeho dvojitou funkci, tj. abychom prakticky rozložili slovesa *chtíti* na slovesa dvě: na *chtíti*¹ a *chtíti*².

5.44 Na základě toho, co jsme uvedli, je možno sémantické pole voluntativní modaloty a jeho prostředky v rámci agentních konstrukcí schematicky zobrazit v dnešní češtině takto:

N		M		Z	
klad	zápor	klad	zápor	klad	zápor
muset	nemoci nesměti (p.)	moci	nemuset	hodlat chtíti ¹	nehodlat nechtíti ¹
P		D			
míti	nemíti	směti	nemuset	chtíti ²	nechtíti ²

5.5 Rovněž v konstrukcích deagentních, tj. takových, ve kterých je odsunut činitel (původce) děje z místa gramatického podmětu, a ve kterých je proto děj pojat jako generalizovaný, platí uvedené sémantické pole i princip

využívání prostředků jeho vyjádření, formulovaný v 5.42. Prostředky voluntativní modality jsou zde ovšem zčásti jiné.

5.51 Základním prostředkem pro vyjádření obou významů (N, M) jsou v současné spisovné češtině modální slovesa. Užívá se jich ovšem v reflexivní formě, neboť tato forma slouží jako specifický prostředek k vyjadřování dějů pojatých deagentně¹⁰: *O tom se musí diskutovat || O tom se nemůže (nesmí, nedá) diskutovat; Ta práce se musí dokončit včas || Ta práce se nemůže (nesmí, nedá) dokončit včas* atd. ve všech významových odstínech.

5.52 Místo reflexivní formy modálního slovesa je možno užít u sloves objektových (zejména přechodných) formy opisného pasíva: *Ta práce musí být dokončena včas || Ta práce nemůže být (nesmí být) dokončena včas; O tom musí být diskutováno || O tom nemůže být (nesmí být) diskutováno* atd. ve všech významových odstínech. Opisné formy nelze užít u sloves intrazitivních: *Tady se musí sedět tiše || *Tady musí být sezeno tiše.*

5.53 Jak patrně z dokladů, druží se v rámci deagentních konstrukcí k modálním slovesům *musí se, může se, smí se* navíc modální sloveso *dá se*, které v kladné podobě vyjadřuje možnost, v záporné podobě negativní nutnost. Toto modální sloveso se vyskytuje jen v reflexivním tvaru slovesném (nemá tedy infinitiv a jiné osobní tvary), a tím je také vysvětleno, proč se nemůže pojit s analytickým pasivním infinitivem slovesa významového.

5.54 Už jsme se zmínili o tom (viz 5.43), že v rámci deagentních konstrukcí nelze vyjádřit sémantický odstín záměru (Z). Při tomto významu je totiž původce děje (agens) totožný s původcem modality, a protože v deagentních konstrukcích je činitel děje odsunut z místa gramatického subjektu (je anonymizován, nevyjadřuje se, děj je pojat generalizovaně), nelze v nich význam záměru vyjádřit, srov. *Hodláme (chceme) tu práci dokončit včas* (konstrukce agentní) × **Hodlá se (chce se) ta práce dokončit včas.* Pouze v případech, kdy se užívá modálního slovesa *chtít*² (viz 5.43), je možno odstín záměru vyjádřit i v konstrukcích deagentních: *Chce se (chtělo se), abychom tu práci dokončili včas.*

5.55 Specifickým prostředkem vyjadřování MV při deagentně pojatých dějích jsou infinitivní konstrukce s modálním predikativem: *O tom je nutno (záhodno, radno, dlužno, třeba) diskutovat* (kladná N); *O tom není možno (nelze, je nemožno) diskutovat* (negativní bezpříznaková N); *O tom není dovoleno diskutovat* (negativní příznaková N); *O tom je možno (lze) diskutovat* (kladná M); *O tom není nutno (není třeba) diskutovat* (negativní M); *O tom je dovoleno diskutovat* (kladná D) apod.

Jak se zdá, spisovná čeština nemá živé, běžné modální predikativum pro vyjádření významového odstínu povinnosti (P): *O tom se má diskutovat!* × **O tom je povinně diskutovat!*

5.551 Vedle skutečných modálních predikativ užívá se na vyjádření MV v deagentních konstrukcích také modálních predikativních sloves: *sluší, náleží, patří.* Úmyslně užíváme tohoto názvu, neboť morfologicky jde sice o slovesný tvar, ale syntakticky (funkčně) vlastně o predikativum (srov. i ruské *следыем, нруходумся*). O tom svědčí skutečnost, že po přechodných slovesech zůstává paciens děje v akuzativu (jako u predikativ vůbec), neobsazuje pozici subjektu ve větě, jak je to běžné u reflexivních forem modál-

¹⁰ Viz J. Bauer—M. Grepl, *Skladba spisovné češtiny*, 111—223.

ních sloves s tranzitivním sémantickým infinitivem. Srov.: *Ta práce se musí dokončit včas* × *Tu práci (se) sluší dokončit včas* || *Tu práci je nutno dokončit včas*; *Kniha se má chovat v účtě* × *Knihu náleží (sluší) chovat v účtě* || *Knihu je třeba chovat v účtě* aj.

5.552 Na druhé straně však tlak reflexivních forem modálních sloves, jimiž se v rámci deagentních konstrukcí běžně voluntativní modalita vyjadřuje, způsobuje, že uvedená „predikativní slovesa“ v novější češtině mechanicky přibírají komponent *se*: *Sluší (se) o tom nemluvit*; *Patří (se) o tom raději nemluvit*.

5.553 V hovorové češtině plní funkci modálního predikativa s významovým odstínem možnosti také slovesný výraz *jde, šlo*: *Tu věc jde (šlo) zaříditi i jinak*.

5.6 V konstrukcích bezagentních, tj. ve větách nemajících činitele (gramaticky jsou to věty jednočlenné), vyjadřují se významové odstíny MV jen modálními slovesy v nereflexivní podobě. Primární voluntativně modalitní významy si však tato slovesa v uvedených konstrukcích zachovávají jen tehdy, jestliže se jako původce modalitativy uplatňuje mluvčí: *Zítřka musí už přšet!* (= „já chci, aby zítřka už přšlo“); *Máme sklizeno, tak už může přšet*; *Teď už by mělo přšet!* (= „podle mého mínění by bylo žádoucí, aby už přšlo“). Jinak dochází právě v těchto větách snadno k sémantickému posunu modálních sloves směrem k nejistotě (viz 6.2).

5.7 Rozbor MV a prostředků jejího vyjadřování v češtině ukazuje, že i v této na první pohled jasné problematice je mnoho otázek dosud nevyřešených a neřešených. Důkladná analýza přihlížející ke všem možným prostředkům vyjadřování jednotlivých sémantických oblastí voluntativní modalitativy může být jediným spolehlivým východiskem pro adekvátní komparaci, neboť právě ve způsobu realizace MN a jejích prostředcích se slovanské jazyky mezi sebou navzájem nejvíce liší. Čeština např. je tu typologicky bližší němčině než třeba ruštině.

6. Modalita jistotní (MJ) (persuazivní), zvaná někdy též pravdivostní, je vyjádření míry (stupně) přesvědčení mluvčího o reálné platnosti obsahu jeho výpovědi. Nazývá se někdy modalitou subjektivní. Realizuje se jen v rámci vět oznamovacích a tázacích; otázky modifikované jistotně se tradičně nazývají deliberativní, srov.: *Kam jít?*, *Jít tam?*, *Má tam jít?*; *Že by to nebyla pravda?*; *Kam jsem to jen (asi) položil?* || *Kam jsem to mohl (bych to byl mohl) založit?*¹¹ apod.

6.1 Základním prostředkem vyjadřování MJ jsou modální partikule typu *asi*, *snad*, *možná*, *patrně*, *jistě*, *pravděpodobně* aj.: *Petr se asi (snad, možná, patrně, pravděpodobně) vrátí (vrátil) už ve středu*; *Ten klíč asi (možná, patrně...) zůstal u babičky* aj. Funkci modálních partikulí nabývají i některé slovesné formy: zejména 1. os. sg. sloves *myslím*, *tuším*, srov. *Ten klíč myslím (tuším) zůstal u babičky*.

6.2 Z jiných lexikálních prostředků využívá se v češtině ve vyjadřování MJ také modálních sloves: *Ten klíč musel (mohl) zůstat u babičky* (= „asi, pravděpodobně zůstal u babičky“). Tento význam modálních sloves je sekundární, primárně fungují jako prostředky MV (viz 5.2). K takovému sémantickému posunu modálních sloves snadno dochází v konstrukcích, ve kterých není

¹¹ O prostředcích vyjadřování deliberativnosti v češtině viz J. Bauer—M. Grepl, *Skladba spisovné češtiny*, 11—22.

pozice subjektu obsazena substantivem s příznakem aktivity (prakticky substantivem personickým): *Ty klíče musely (mohly) zůstat u babičky*. Je tomu tak proto, že v těchto případech je vyloučena situace, kdy původce děje je totožný s původcem modalit (viz 5.). Substantiva postrádající příznak aktivity (obvykle neživotná) nemohou být původcem modalit, a proto se původní, primární voluntativně modalitní význam modálních sloves (viz 5.2) snadno labilizuje, přechází ve význam jistotní (nejjistotní). Voluntativně modalitní význam si modální slovesa v takových případech zachovávají tehdy, když vystupuje výrazně do popředí jako původce modalit mluvčí; modální sloveso bývá často v těchto případech nositelem intonačního centra: *Ty klíče musely zůstat u babičky!* (= „já, my jsme to chtěli“), *Dnes může mít vlak zpoždění* aj. Proti tomu ve větách, kdy je pozice subjektu obsazena substantivem s příznakem aktivity, zachovává si modální sloveso primární význam voluntativně modalitní (*Petr musel [mohl] zůstat u babičky*), a jen v jistých kontextech nabývá funkce signálu MJ.

K ještě větší labilitě primárního voluntativně modalitního významu modálních sloves dochází v konstrukcích bezagentních, neboť absence činitele (původce) děje způsobuje, že v těchto konstrukcích nikdy nemůže dojít k situaci, kdy činitel (agens) děje je totožný s původcem modalit. Proto si primárně voluntativní význam v těchto konstrukcích zachovávají modální slovesa jen v těch případech, kdy jako původce modalit vystupuje mluvčí (viz 5.6). Jinak se zpravidla mění na prostředky MJ: *Dnes může být pěkně* (= „asi bude pěkně“); *Někde muselo hořet* (= „někde asi hořelo“) apod.

Z toho, co bylo řečeno o užití modálních sloves v platnosti MJ, vyplývá, že není správné, když se tato funkce interpretuje jen jako germanismus. Ukázali jsme, že pro takové užití existují vnitřní, systémové předpoklady.

6.3 Z prostředků gramatických slouží k vyjadřování MJ především kondicionál. Jako skutečný ekvivalent modálních partikulí (*snad, patrně, možná ...*) poji se závazně v dnešní češtině s modálním slovesem *moci*: *Petr by teď mohl pracovat v archivu* (= „asi, patrně pracuje...“); *Už by mohl být v Praze* (= „je už asi, pravděpodobně v Praze“) aj. MJ je tak vyjádřena dvěma prostředky: lexikálně pomocí slovesa *moci* a zároveň gramaticky, kondicionálem. Na druhé straně lze pak v závazném sepětí kondicionálu se slovesem *moci* vidět tendenci odlišit kondicionál v platnosti MJ od jeho jiných významů.

Do oblasti MJ je třeba zahrnout po mém soudu také vyjadřování podmíněného děje. K tomu slouží rovněž kondicionál, ale kondicionál prostý, nevázaný na jiné lexikální prvky, např. modální slovesa nebo partikule.¹² Důvody pro to jsou dva: a) i v případě podmíněného děje jde vlastně o vyjádření vztahu mluvčího k realnosti výpovědi; b) podmíněný děj je možno stejně jako děj nejistý vyjádřit jen v rámci vět oznamovacích a tázacích.

6.4 Kromě kondicionálu se na vyjádření MJ uplatňuje jako gramatický prostředek také futurum např.: A: *Kde je Petr?* B: *Bude u děkana* (= „je asi u děkana“); *Petr teď bude pracovat v archivu* (= „asi pracuje“); *Ty hodinky vám půjdou špatně* (= „vám asi jdou špatně“) apod.¹³

¹² Ve spojení s partikulemi (*Kéž by bylo už jaro!*; *Ne abys tam zůstal!*; *Kdyby tak už byl konec!*) přestává být kondicionál modem nevoluntativním, mění se v syntaktický voluntativ (optativ, deziderativ, exhortativ atd.); viz R. Mrázek, op. cit., 123–124.

¹³ Nejjistotní funkce futura vyplývá z jeho základního významu; tzv. futurum exaktum je např. v dnešní němčině už především prostředek MJ.

6.5 Subkategorii MJ představuje významový odstín cizího mínění, nezaručeného tvrzení. Vyjadřuje se v dnešní češtině modální částicí *prý*: *Včera prý na předměstí hořelo*. V hovorové češtině nabývá významu nejistotního modální slovesa *míti* (viz 5.412): *Včera mělo na předměstí hořet; Zítřka má být pěkně; Dnes má pršet* aj.

6.6 Zkoumání způsobů a prostředků vyjadřování MJ v rámci komparativního je velkým perspektivním úkolem. Zatímni výzkumy postrádají jednotného metodologického východiska a v důsledku toho i potřebné systematickosti, zejména pokud jde o vzájemnou zástupnost nebo komplementárnost prostředků lexikálních a gramatických v jednotlivých jazycích.

7. Do oblasti modalit nepatří emocionálnost, tj. vyjadřování citového postoje mluvčího ve výpovědi. Je tomu tak proto, že emocionální postoj mluvčího může být signalizován nejen v rovině modální výstavby výpovědi, ale i v rovině její stavby gramatické a v rovině výstavby aktuálního členění výpovědi.

Každá z těchto rovin má své specifické výstavbové prvky (prostředky). Ty jsou stavebními kameny pro základní (citově neutrální) způsoby (formy, schémata) vyjádření těchto rovin. Můžeme to říci také tak, že každé z těchto rovin výpovědi odpovídá jisté základní, emocionálně neutrální schéma (způsob) její výstavby.

7.1 Citově motivované aktualizace jakožto signály emocionality výpovědi představují aktualizaci těchto základních způsobů výstavby jednotlivých rovin; tkví ve zvláštním (obvykle transponovaném) využití jejich stavebních komponentů.

7.11 Kategorie osoby, čísla, gramatického rodu, času, pádové formy jsou prostředky výstavby gramatické (syntagmatickopredikační) roviny výpovědi. Slouží k vyjádření závislosti slov ve větě a existují přesná pravidla jejich fungování. Realizace těchto pravidel představuje emocionálně neutrální výstavbu této roviny, výstavbu mající povahu závazného schématu, struktury, normy.

Aktualizace těchto schémat představuje signály emocionality v rovině gramatické stavby výpovědi. Patří sem např. porušování gramatické shody v případech typu *chlap líná*, transpozice futura do funkce přítomnosti (*Ty mě budeš poučovat!*), porušování shody přísudkového slovesa s řídicím substantivem: *Byla prý to kdysi učitelka* × *Bylo prý to kdysi učitelka* apod.

7.12 Slovosled a větný přízvuk jsou základní prostředky výstavby roviny aktuálního členění (AČ) výpovědi. Také ony se kombinují v základní, citově neutrální schéma vyjadřování AČ. V emocionálně neutrální výpovědi se klade východisko (V) před jádro (J); platí tedy slovosledné schéma V + J, a větný přízvuk, spjatý vždy s jádrem výpovědi, bývá v tomto případě automatizován na posledním slově jádra, tedy prakticky na konci výpovědi:

Na tuto příležitost // jsem čekal celý život.

Také v této rovině lze signalizovat citový postoj aktualizacemi uvedeného neutrálního způsobu vyjádření. Výrazným signálem emocionality je tu např. slovosledná inverze, tj. změna emocionálně neutrálního slovosledu V + J ve schéma J + V. Tento tzv. subjektivní slovosled je vždy silně emocionálně motivován. Nadto je se změnou slovosledu spjata vždy i obměna v into-

naci výpovědi: výpověď s tzv. subjektivním slovosledem má vždy příznakovou stoupavě klesavou kadenci, tedy tzv. intonaci zvolací (viz 3.31):

$\overbrace{\hspace{10em}}^J$
 $\overbrace{\hspace{10em}}^V$
Celý život jsem čekal tuto příležitost!

7.13 V rovině modální výstavby může být emocionalita signalizována jen v aspektu tzv. modaloty obecné (viz. 3.), a to tak, že se různým způsobem modifikují (aktualizují) základní modální schémata (viz 3.2).

Emocionální zabarvení se v této oblasti signalizuje:

(1) změnami (aktualizacemi) daných základních modálních schémat v jejich jednotlivých komponentech:

a) obměnami nebo transpozicemi druhů koncové intonace (viz 3.31)

Přijdu na schůzi || Přijdu na schůzi!

— — \perp — — — — \perp — — — —

b) transpozicemi slovesných modů

Napiš mu dopis || Napíšeš mu dopis!; Sedněte || Sednout!; Nerozlij to! || Ne abys to rozlil!; Jemu se nedá pomáhat || Pak mu pomáhej!
apod.

c) nejsou řídké případy, kdy při citovém zaujetí dochází k emocionálně motivované transpozici v obou komponentech základního modálního schématu (intonace i modu):

Lehni! || Lehneš?!

d) využitím citových partikulí

Neměl jsem na to čas || Vždyť jsem na to neměl čas!; Řízneš se || Že se řízneš!; Máš hlad? || Copak ty máš hlad? Myslěl jsem si to || Však jsem si to myslel!; Nespadni || Jenom nespadni! apod.

(2) transpozicemi celých modálních schémat:

Typickým příkladem jsou tzv. otázky řečnické. Představují vlastně transpozici modálních schémat tázacích vět (viz 3.32) do platnosti silně zaujatého (často rozhořčeného) tvrzení nebo popření. Svou modální platností jsou to tedy vlastně věty oznamovací, ovšem silně emocionálně zabarvené: *Kdo to nevěděl?* (= „Každý to přece věděl“); *A kdy jste ti nepomohli* (= „Vždycky jsme ti přece pomohli“); *A neměl jsem pravdu?* (= „Měl jsem pravdu“); *Neříkal jsem to?* (= „Přece jsem to říkal“) aj.

Emocionálně motivovaná bývá také transpozice modálních schémat přacích vět (viz 3.34) do platnosti oznamovací: *Bodejt by tě husa kopl!* (věta přací) × *Bodejt on by tam chyběl!* (transpozice přací formy do platnosti věty oznamovací s významem „on tam nikdy nechybí“). *Aby už raději skončil!* (přací věta) × *Aby ten přišel někdy včas!* (transpozice přací formy s významem „on nikdy nikam nepříjde včas“) apod.

Obdobně lze větu imperativní z citových důvodů transponovat do platnosti věty oznamovací, obvykle s částicí *pak*: *Pak takovému člověku pomáhej!* (= „takovému člověku nelze pomáhat“) a naopak.

7.2 Tyto emocionálně motivované aktualizace a transpozice v rovině

modální výstavby výpovědi je třeba zásadně a přesně odlišovat od základních, citově neutrálních způsobů vyjadřování této roviny (viz 3.) a nemísit je s nimi.

7.3 Emocionální zabarvení výpovědi se signalizuje nejen v jejím plánu syntaktickém (v jednotlivých výstavbových rovinách), ale i lexikálně, expresivními prostředky slovníkovými; nejednou dochází k signalizaci emocionality komplexně, v rovině syntaktické i lexikální zároveň: *Ze já vrták to nezavedl hned od začátku tak!* (Řezáčová); *Ticho bude! Klidně mluv, nikdo ani necekne!* (Blažek); *Ještě se směj, dacanel* (J. Nezval) aj.

Z faktu, že se emocionalita výpovědi signalizuje nejen v rovině modální výstavby výpovědi, ale i v rovinách jiných (gramatické, v rovině AČ i lexikální), vyplývá zcela zřejmě, že emocionalitu je třeba oddělit od modality. Citová stránka výpovědi má svou vlastní specifickou jazykovou výstavbu a její analýza náleží svou podstatou i povahou do teorie promluvy.¹⁴

8. Do modality v zásadě podle našeho soudu nepatří také klad a zápor. Klad a zápor jsou primárně záležitosti lexikálního obsahu věty. Výpovědi *Petr přijel* || *Petr nepřijel* jsou z hlediska MO, MV i MJ naprosto stejné. Neplatí ani to, co se nezfídka uvádí, že totiž klad a zápor představují krajní póly, mezi nimiž leží různé stupně nejistoty. Nejistotu můžeme vyjadřovat jak o tvrzení kladném, tak záporném, srov.: *Petr už přijel* || *Petr asi (patrně) už přijel* × *Petr ještě nepřijel* || *Petr asi (patrně) ještě nepřijel*. Nemožnost kladu a záporu dosvědčuje i fakt, že lze v téže větě zaměnit zápor gramatický záporom lexikálním: *Petr není odborník* || *Petr je neodborník* || *laik*.

8.1 Jen v jistých případech má klad a zápor modální dosah. Je tomu tak např. v otázkách zjišťovacích, kde různé využití kladu a záporu diferencuje formálně funkční typy tázacích vět. V tzv. pravých otázkách zjišťovacích je v podstatě libovolné, zda v nich užijeme kladné nebo záporné formy; jejich věcný obsah se tím nemění. Je tomu tak proto, že mluvčí se právě na platnost nebo neplatnost tohoto obsahu ptá. Jinak řečeno, dovídá se teprve od adresáta, zda obsah otázky platí nebo neplatí: *Máš hlad?* || *Nemáš hlad?*; *Půjdeš už domů?* || *Nepůjdeš už domů?*; *Pošle mu to sám?* || *Nepošle mu to sám?* apod.

Jinak je tomu v citových otázkách podivových. Jimi se mluvčí neptá na to, zda obsah otázky platí nebo neplatí, nýbrž vyslovuje podiv nad tím, že je (není) jinak, než si to představoval, než to předpokládal. V takových otázkách je přirozeně klad a zápor nezaměnitelný: *Ty ses už vrátil?*; *Ty už zas nemáš peníze?* apod.

8.2 Do modality však nelze zahrnovat emocionálně podmíněné transpozice kladu a záporu typu *Pak tam spadni!* (= „nespadni tam“); *Pak po sobě neuklidte!* (= „uklidte po sobě“); *Ty tak umíš člověku poradit* (= „ty neumíš člověku poradit“) aj. Jde o prostředky emocionality, které podobně jako jiné transpozice (viz 7.) signalizují citový postoj mluvčího ve výpovědi.

9. V našem příspěvku jsme nemohli podat vyčerpávající a detailně propracovanou problematiku výpovědní modality. Mnohé muselo zůstat jen v náznacích. Nešlo nám ani o to, abychom přímo polemizovali s pojetími existujícími. Na druhé straně jsme však záměrně usilovali o to nastínit celistvý, nikoli jen parciální pohled na modálnost výpovědi.

¹⁴ Viz M. Grepl, *Modální a citová stránka výpovědi*, Prace Kom. Słowianoznawstwa 23, 1971, 113–121.